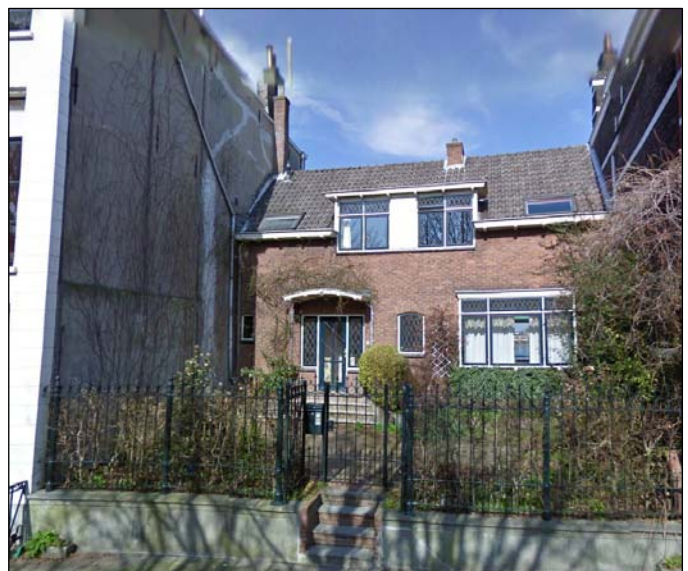

Dordrecht Ondergronds 16

Gemeente Dordrecht, plangebied Wolwevershaven 4.

Een archeologische begeleiding.

M.C. Dorst

De bebouwing in het onderzoeksgebied rond het einde van de 19^e eeuw (links) en het huis aan de Wolwevershaven 4 vóór de sloop en bodemsanering in april 2011 (rechts).

2011

Colofon	
ISSN	n.v.t.
ISBN	n.v.t.
Tekst	M.C. Dorst
Redactie	D.B.S. Paalman
Afbeeldingen	Gemeente Dordrecht, Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Vormgeving	Gemeente Dordrecht, Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Drukwerk	Gemeente Dordrecht, Stadsdrukkerij
Uitgave	Gemeente Dordrecht, mei 2011
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie</p> <p>Postbus 8 3300 AA Dordrecht T (078) 770 49 04 monarch@dordrecht.nl www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2011	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoud

1. INLEIDING	4
1.1 ALGEMEEN	4
1.2 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	5
2. GEGEVENS PLAN- EN ONDERZOEKSGBIED EN VOORONDERZOEK	6
2.1 PLAN- EN ONDERZOEKSGBIED EN HUIDIG GRONDGEBRUIK	6
2.2 GEPLANDE WERKZAAMHEDEN	6
2.3 BUREAUONDERZOEK	7
2.4 ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING EN ADVIES	12
3. DOEL- EN VRAAGSTELLINGEN	13
4. VELDWERK	14
4.1 METHODEN	14
4.2 ONDERZOEKSRESULTATEN	14
4.2.1 <i>Lithostratigrafie</i>	14
4.2.2 <i>Archeologie</i>	16
5. SAMENVATTING EN CONCLUSIES	25
LITERATUUR	26
AFKORTINGEN	27

1. Inleiding

1.1 Algemeen

In het plan- en onderzoeksgebied 'Wolwevershaven 4', in de binnenstad van de gemeente Dordrecht, is een woonhuis gesloopt en de bodem gesaneerd. Deze werkzaamheden verstoorden de ondergrond in die mate, dat de gemeente Dordrecht een archeologisch onderzoek verplicht stelde.

In opdracht van DVIM B.V. is door de Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie van de gemeente Dordrecht een archeologische begeleiding uitgevoerd.

Voor de uitvoering van het veldwerk zijn in de offerte een Programma van Aanpak¹ en een aantal onderzoeksvragen opgesteld. Het (hoofd)doel van het onderzoek was het vaststellen van de aan- of afwezigheid van archeologische waarden en, indien aanwezig, het documenteren daarvan. Dit document betreft de rapportage van het veldwerk.

De gegevens van het plangebied, de aanleiding voor het onderzoek, de resultaten van het inventariserend booronderzoek en een archeologische verwachting zijn weergegeven in hoofdstuk 2. De doel- en vraagstellingen staan vermeld in hoofdstuk 3 en in hoofdstuk 4 zijn de onderzoeksmethoden en de resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte zijn in hoofdstuk 5 een samenvatting en de conclusies verwoord.

---

¹ Dorst, 9-3-2010.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek	Begeleiding conform opgraven
Projectcode	1105
ARCHIS	
Onderzoeksmeldingsnr.	46195
Vondstmeldingsnummer	417075
Periode	Nieuwe Tijd
Datum onderzoek	11-14 april 2011
Plangebied	Wolwevershaven 4
Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Dordrecht
Plaats	Dordrecht
Toponiem	Wolwevershaven 4
Kaartblad	38C
RD centrumcoördinaat	105.396/425.872
Kadastrale gegevens	DBT00, sectie F, perceel 2169
Oprachtgever	DVIM B.V. Postbus 354 3300 AJ Dordrecht
Contactpersoon	dhr. K. Mackloet
E-mail	K.Mackloet@ames.nl
Uitvoerder(s)	Gemeente Dordrecht, Sector Stadsontwikkeling/Afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie
Medewerkers	Dhr. M.C. Dorst
Autorisatie	
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek	Mevr. H. Kromkamp (afdelingshoofd namens B&W)
Autorisatie rapport	Mevr. J. Hoevenberg (senior-archeoloog)
Archivering projectgegevens en vondstmateriaal	
Digitaal	Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoog	Archief Ruimtelijke Realisatie en het Stadsdepot/Erfgoedcentrum DiEP

2. Gegevens plan- en onderzoeksgebied en vooronderzoek

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied betreft het perceel van de woning aan de Wolwevershaven 4, gelegen in de binnenstad van Dordrecht (afb. 1, 2). Het oppervlak van het plangebied is 10 x 14 m, waarvan een deel is bebouwd. Het woonpand heeft een oppervlak van circa 84 m² (7 x 12 m). Aan de straatzijde is een onbebouwde tuin aanwezig. Het onderzoeksgebied betreft het gehele plangebied.

Afb. 1. De ligging van het plangebied Wolwevershaven 4 in de gemeente Dordrecht (rode stip).

2.2 Geplande werkzaamheden

Het woonhuis uit 1954 is gesloopt en de bodem ontgraven ten behoeve van een bodemsanering. De ontgravingen vonden plaats tot maximaal 1,3 m onder het maaiveldniveau van de straat. Bij de nieuwbouw zullen tot grotere diepte funderingspalen worden aangebracht.

Afb. 2. Het plangebied Wolwevershaven 4 vóór de sloop van het huis uit 1954, gezien vanaf de Wolwevershaven.

2.3 Bureauonderzoek

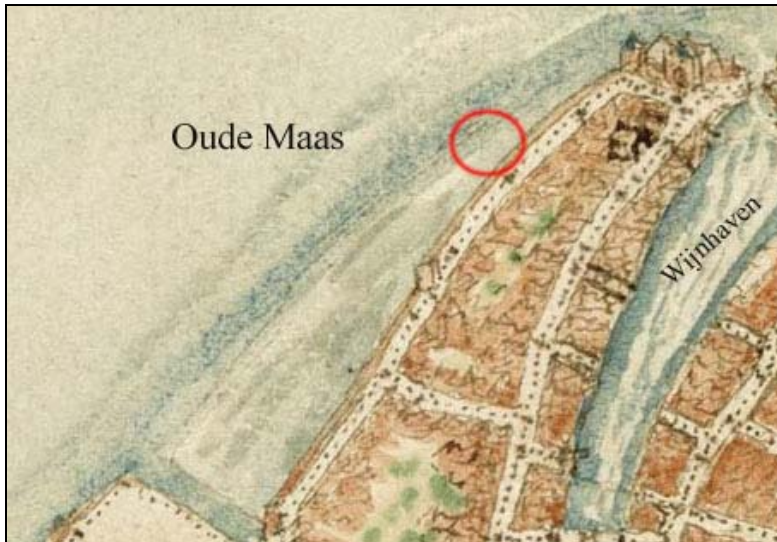
In 2009 is door mevr. A.M. Balm-Kok, van de Stichting Illustre Dordracum, een (archief)onderzoek gedaan naar de bewoningsgeschiedenis van het pand/perceel.² Het onderstaande is gedeeltelijk overgenomen uit de verslaglegging van dit onderzoek.

De geschiedenis van het 'Nieuwe Werck' en ontstaan van de Wolwevershaven.

Gedurende de Late Middeleeuwen lag de locatie van het plangebied nog buiten de stad. Tot circa het begin van de 16^e eeuw stroomde hier de Oude Maas. Omstreeks 1550 beginnen de gronden ten westen van de stadsmuur echter aan en op te slibben. Op een kaart van Jacob van Deventer uit 1550 is te zien dat er sprake is van land buiten de stad, maar dat deze nieuwe strook grond waarschijnlijk niet permanent droog genoeg was om te worden gebruikt. Aanwijzingen voor bebouwing op de locatie zijn er niet (afb. 3). Waarschijnlijk werd rond het midden van de 16^e eeuw besloten om de aanslibbingen te betrekken bij de stadsuitbreidingen.

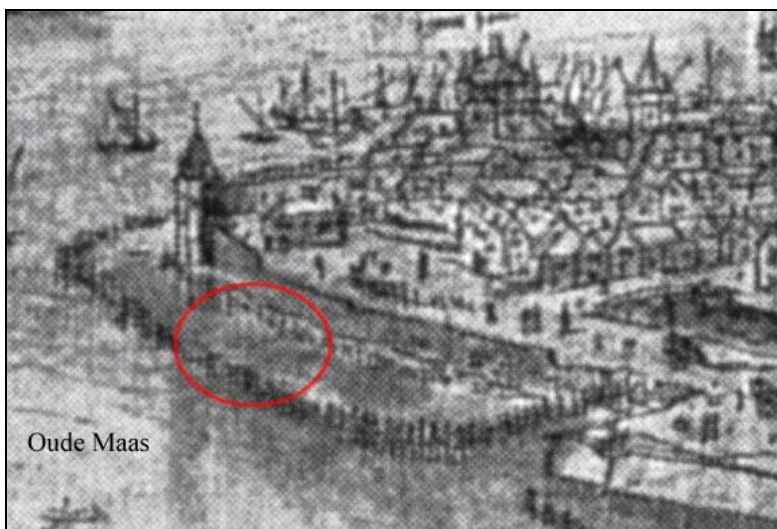
² Balm-Kok, A.M., 2009. Stichting Illustre Dordracum zie: www.dordrechtmonumenteel.nl

Afb. 3. De ligging van het plangebied (rode cirkel) is bij benadering weergegeven op een uitsnede van een kaart van Jacob van Deventer, waarop de situatie rond 1550 is weergegeven. De groengrijze strook ten westen van de stadsmuur (de huidige Kuipershaven) betreft de aanslibbingen.

Op een tekening van Anthonis van den Wyngaerde uit circa 1560 is te zien dat er een houten palissade rond de aanslibbingen aanwezig is (afb. 4). Hierdoor kon het nieuwe land niet meer wegspoelen en door het terrein aan te plempen met grond en stadsafval, werd het verder opgehoogd.

Het deel van het nieuwe land dat ten westen van de Nieuwe Haven lag werd al vroeg bebouwd: in 1594 werden er al 25 bewoners in de Hoge Nieuwstraat vermeld.³ Dit deel van het nieuw gewonnen land werd het 'Nieuwe Werck' genoemd.

Afb. 4. De ligging van het plangebied (rode cirkel) is bij benadering weergegeven op een uitsnede van een tekening van Anthonis van den Wyngaerde uit circa 1560. Te zien is dat de aanplempingen omgeven zijn door een houten palissade. De grens van de stad bestaat nog uit de stadsmuur, die aansluit op de Groothoofdspoor (links).

³ Frijhof et al 1998, 42.

In 1609 werd ook het deel van het plangebied actief ontwikkeld, toen werd begonnen met de aanleg van de Wolwevershaven. Aangezien de Nieuwe Haven, die rond 1409-1410 is aangelegd, geen doorstroming had, verzande deze al snel en dreigde onbruikbaar te worden. Door het graven van de Wolwevershaven ontstond een extra verbinding tussen de Nieuwe Haven en de Oude Maas, die de verzanding tegen moest gaan. De vrijgekomen grond werd gebruikt om de nieuwe kade aan te leggen. Aangezien hiervoor gebruik werd gemaakt van zogenaamde kruischiuwagens⁴, werd het nieuwe land ook wel 'Schuyersdijk' of 'Schuyerswerk' genoemd.⁵

Gedurende deze periode subsidieerde het stadsbestuur onder andere de ambachten wolverwerking en lakenbereiders. De ambachtlieden werden ook wel wolwevers of drapeniers genoemd en aangezien vooral deze beroepsgroepen zich hier vestigden, werd het al snel Wolwevers- of Drappierskade en –haven genoemd.⁶

*De bewonings- en bebouwinggeschiedenis van de Wolwevershaven.*⁷

Het nieuwe land aan de Wolwevershaven wordt rond het midden van de 17^e eeuw bebouwd. De aanvangsdatum van bebouwing specifiek voor het plangebied, is niet duidelijk. Van de aangrenzende percelen (de huidige Wolwevershaven 3 en 5) is dit wel bekend. Het terrein ten oosten van het plangebied was vanaf 1649 in handen van Mathijs Pompe, Heer van Slingelant en de (bebouwde) percelen ten westen waren vanaf 1655 in bezit van Jacob Trip. Beide behoorden tot de rijke stedelijke elite. Het oostelijk deel van plangebied was blijkbaar in bezit van Jacob Trip, aangezien het vanuit zijn erfenis is overgeleverd.

In 1671 verkoopt hij onder andere twee woningen aan de Drappierkade aan zijn moeder. Eén van deze panden is een groot woonhuis met daarnaast een koetshuis (resp. de huidige Wolwevershaven 5 en 7). Het plangebied behoorde waarschijnlijk deels tot het perceel van het koetshuis, maar was in eerste instantie onbebouwd. Via overerving komt dit bezit in handen van de minderjarige Johannes Reepmaker, de zoon van Maria Trip en Jacob Reepmaker.

In de nalatenschap van de schoondochter van Johannes Reepmaker, mevr. Johanna op de Camp, wordt, naast de twee originele woningen van wijlen Trip, ook een derde woning genoemd. Dit is het pand dat in het plangebied heeft gestaan.

In de inventaris uit 1761 wordt dit pand vermeld als:

"Nog een huis en erve staande en gelegen op de voorgeschreven Drappiers- of Wolwevershaven, het eerstgenoemde grote huis en koetshuis aan de ene en 't huis van Heer Gillis van der Beek aan de andere zijde."

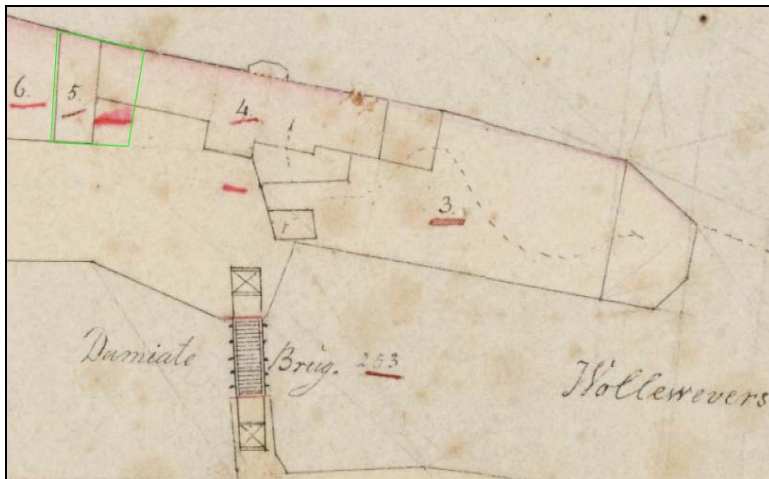
Tussen 1671 en 1761 is er blijkbaar een extra huis naast het bestaande koetshuis gebouwd. Het huis is in 1761 verhuurd aan Gerrit Karsdorp, die het in 1773 tijdens een openbare veiling in bezit krijgt. Gerrit was, net als zijn zoon Martinus, schoenmaker van beroep. De laatste erft het huis in 1810 en geeft het in 1821 door aan zijn zoon Gerard Karsdorp. Op de kadastrale minuut van 1811-1832 zijn het perceel van het huis en naastgelegen erf herkenbaar (afb. 5). In 1832 wordt het grote, ten oosten aangrenzende huis afgebroken. Het kleine erf aan de Wolwevershaven blijft bestaan, maar wordt van het achtergelegen terrein afgescheiden door een schuine muur.

⁴ Kruiwagens.

⁵ Van Baarsel 1992, 127.

⁶ Van Baarsel 1992, 127.

⁷ Grotendeels uit: Balm-Kok, A.M., 2009.

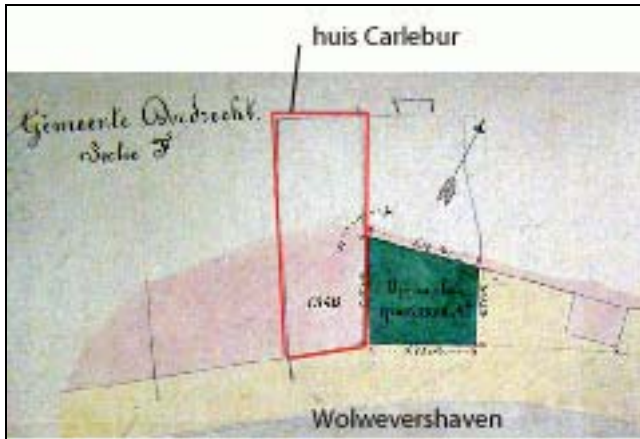
Afb. 5. Het plangebied op een uitsnede van de kadastrale kaart van 1811-1832 (groen). Op het perceel met nummer 5 staat het huis uit het einde van de 17^e / begin 18^e eeuw, dat in het begin van de 19^e eeuw in bezit was van de familie Karsdorp. In de tweede helft van de 17^e eeuw stond op perceel nr. 6 het koetshuis van Jacob Trip en op nr. 4 een groot huis, stallen en speelhuis van Mathijs Pompe.

In 1856 komt het huis in bezit van Maria Vliegenthart, de dochter van de tweede vrouw van Gerard Karsdorp. Het huis blijft tot 1893 eigendom van haar en haar man, de tekenaar, schilder en fotograaf François Carlebur (afb. 6).

Afb. 6. De eigenaren van het huis in het plangebied tussen 1856 en 1893: Maria Vliegenthart en François Carlebur.

In 1885 koopt Carlebur van de gemeente een deel van de openbare weg, een onbebouwd perceeltje ten oosten van zijn huis (afb. 7). Hier is een blinde hoek ontstaan nadat er op het perceel van de huidige Wolwevershaven 3 een schuine afscheidingsmuur is gebouwd. Mogelijk was het perceel daarachter al wel in bezit van Carlebur en was het in gebruik als kolenerf. Hier had hij zijn atelier, een pandje dat waarschijnlijk een deel van de schuine afscheidingsmuur als voorgevel had (afb. 7 en 8).

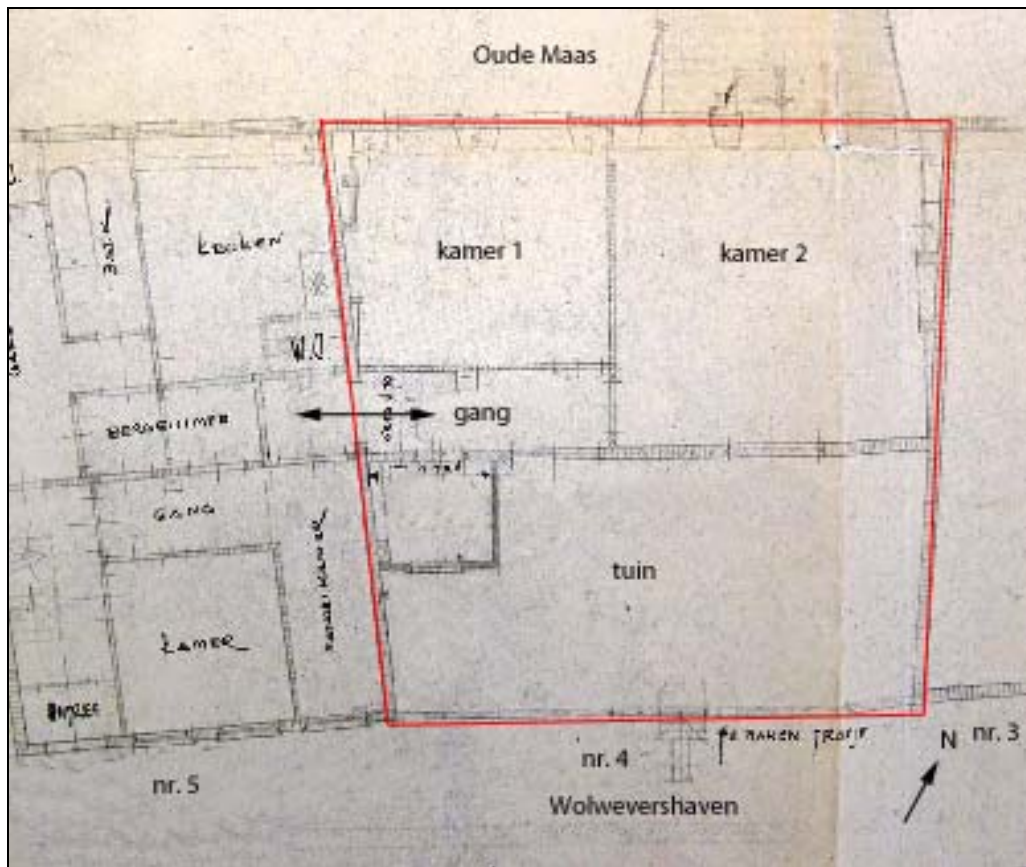

Afb. 7. Een tekening bij het aankoopdocument van het deel van de openbare weg door Carlebur in 1885. In groen is het aangekochte deel aangegeven. Het pijltje tussen het huis van Carlebur en het daarachter gelegen terrein geeft aan dat hij dit waarschijnlijk ook in bezit of gebruik had. Achter de schuine afscheidingsmuur had hij zijn atelier.

Afb. 8. Een foto van het plangebied Wolwevershaven 4, aan circa het eind van de 19^e eeuw. Links is het huis van Maria Vliegthart en François Carlebur te zien. Het aangrenzende pand was door Carlebur in gebruik als atelier, waarvan de voorgevel waarschijnlijk een deel van de schuine afscheidingsmuur was. Het deel van de daarvoor gelegen openbare weg wordt in 1885 door Carlebur aangekocht.

François Carlebur overlijdt in 1893 en zijn perceel wordt gekocht door zijn buurman Nicolaas Roodenburg, die sinds 1887 woont in het pand aan de huidige Wolwevershaven 5. Hij laat alle bebouwing op het perceel slopen en een nieuw bijgebouw aan de rivierzijde bouwen (afb. 9).

Afb. 9. De plattegrond van het bijgebouw van Roodenburg op de locatie van het plangebied (rood). Het gebouw (kamer 1 en 2) wordt onder andere gebruikt als muziekkamer. Aan de Wolwevershaven is een tuin aanwezig.

In 1954 wordt het gekocht door Marinus Bax en Maria Dingemans. De bestaande bebouwing wordt gesloopt en er wordt een nieuwe woning gebouwd. Deze is waarschijnlijk gebouwd op de fundering van het gesloopte bijgebouw van Roodenburg. Het nieuw gebouwde huis uit 1954 is het pand dat bij de huidige herinrichting is gesloopt.

2.4 Archeologische verwachting en advies

Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek kunnen bewoningssporen uit de 17^e – 20^e eeuw worden verwacht. Dit is afhankelijk van de diktes van de veronderstelde ophogingspakketten. Er worden met name resten van bebouwing verwacht en in mindere mate achtererfssporen, zoals afval-, beer- en waterputten en waterkelders. Op basis hiervan heeft de gemeente Dordrecht als bevoegd gezag besloten dat de geplande bodemingrepen alleen onder archeologische begeleiding uitgevoerd mochten worden.⁸

⁸ Hoevenberg 2009, Archeologisch Advies 09A4.

3. Doel- en vraagstellingen

Het hoofddoel van het veldwerk is het vaststellen van de aan- of afwezigheid van archeologische waarden die door de graafwerkzaamheden verstoord zouden worden. Indien hiervan sprake is, dan zullen deze worden gedocumenteerd. Voor het veldwerk zijn de volgende vraagstellingen geformuleerd:⁹

1. Hoe is de bodemopbouw in het onderzoeksgebied?

2. Zijn er (behoudenswaardige) bewoningssporen in het onderzoeksgebied aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de aard en datering?

---

⁹ Dorst, M.C., Programma van Aanpak in offerte d.d. 3 maart 2011.

4. Veldwerk

4.1 Methodes

De archeologische begeleiding heeft plaatsgevonden tussen 11 en 14 april 2011. De werkzaamheden zijn verricht door dhr. M.C. Dorst (gemeente Dordrecht) en is uitgevoerd conform de richtlijnen voor dit type onderzoek zoals gesteld in de KNA 3.2. Het onderzoek is uitgevoerd volgens de eisen in het door het bevoegd gezag geaccordeerde PvA. De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht.

4.2 Onderzoekresultaten

Allereerst zal de lithostratigrafie worden besproken, gevolgd door de archeologische aspecten.

4.2.1 Lithostratigrafie

De bodemopbouw is vooral bepaald door middel van een handmatige gutsboring¹⁰ die in het centrum van het onderzoeksgebied is gezet. Dit is aangevuld met informatie uit de begeleiding. De aangetroffen bodemafzettingen zijn, van beneden naar boven, in te delen in de volgende drie lithostratigrafische eenheden:

Klastisch pakket 1

Het diepst gelegen bodempakket dat is aangeboord, is een sterk gelamineerd pakket van zandige klei met zandlenzen. Hiervan is alleen de top aangeboord. De top van de afzettingen ligt op 0,19 m – NAP (2,5 m – mv). In het pakket zijn enkele humusvlekken en verspoelde houtresten aanwezig (afb. 10).

Het pakket behoort tot de Formatie van Echteld en betreft restgeulafzettingen en opslibbingen van de Oude Maas. Het pakket kan gedateerd worden in de Late Middeleeuwen en de 16^e eeuw, toen de rivier nog op deze plek stroomde.

Antropogeen pakket 1

Op de laatste opslibbingen van de Oude Maas is een door mensen opgebracht grondpakket aanwezig (afb. 10). Het bestaat uit bruine, licht zandige klei met daarin enkele fragmenten keramiek en baksteenpuin. Het pakket heeft een dikte van 210 cm en de top ligt op circa 2 m + NAP (0,4 m – mv). De eerste booropoging is op een diepte van 1,2 m – mv gestaakt omdat er een ondoordringbare laag aanwezig was. Mogelijk betreft het oudere (17^e – eeuwse) muurresten.

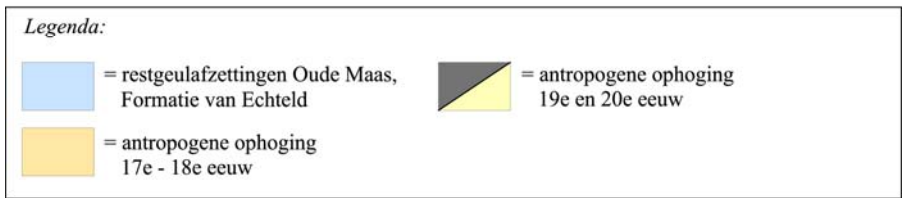
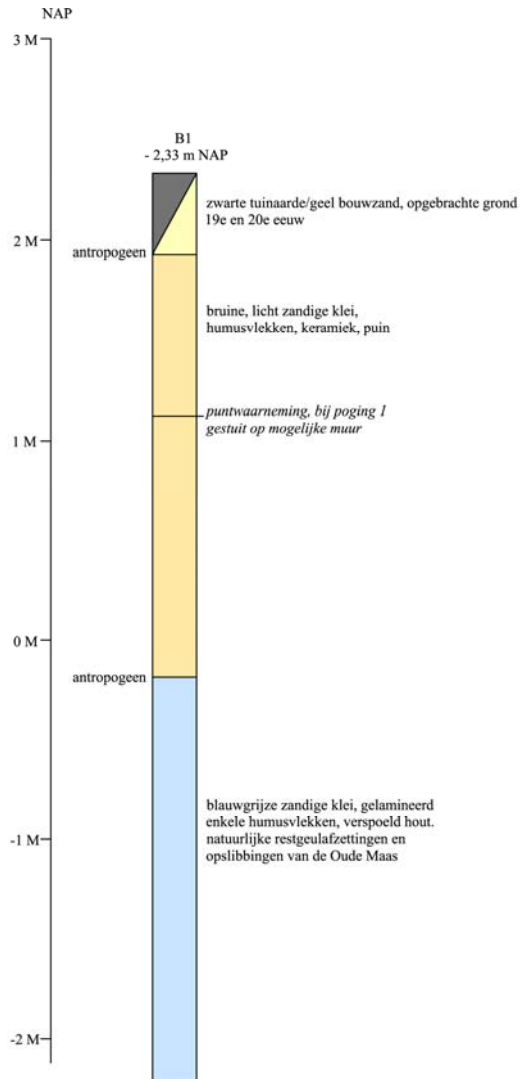
Antropogeen pakket 1 bestaat hoofdzakelijk uit grond die is opgebracht in de periode waarin het Nieuwe Werk is aangelegd, rond het midden van de 17^e eeuw. Een deel daarvan zal ook ophogingen uit de 18^e eeuw betreffen.¹¹

Antropogeen pakket 2

Direct onder het maaiveld is een pakket aanwezig dat deels bestaat uit zwarte tuinaarde (aan de straatzijde) en geel bouwzand (aan de rivierzijde) (afb. 10). Het pakket heeft een dikte van circa 40 cm. Het betreft ophogingen die dateren uit de 19^e en 20^e eeuw.

¹⁰ Diameter 3 cm.

¹¹ Op basis van een begraven fundering van een oven en afgebroken muren, kan geconcludeerd worden dat er ná de eerste bewoning in de tweede helft van de 17^e eeuw ook nog grond is opgeworpen.

Afb. 10. Een lithostratigrafische interpretatie op basis van een boring in het centrum van het plangebied.

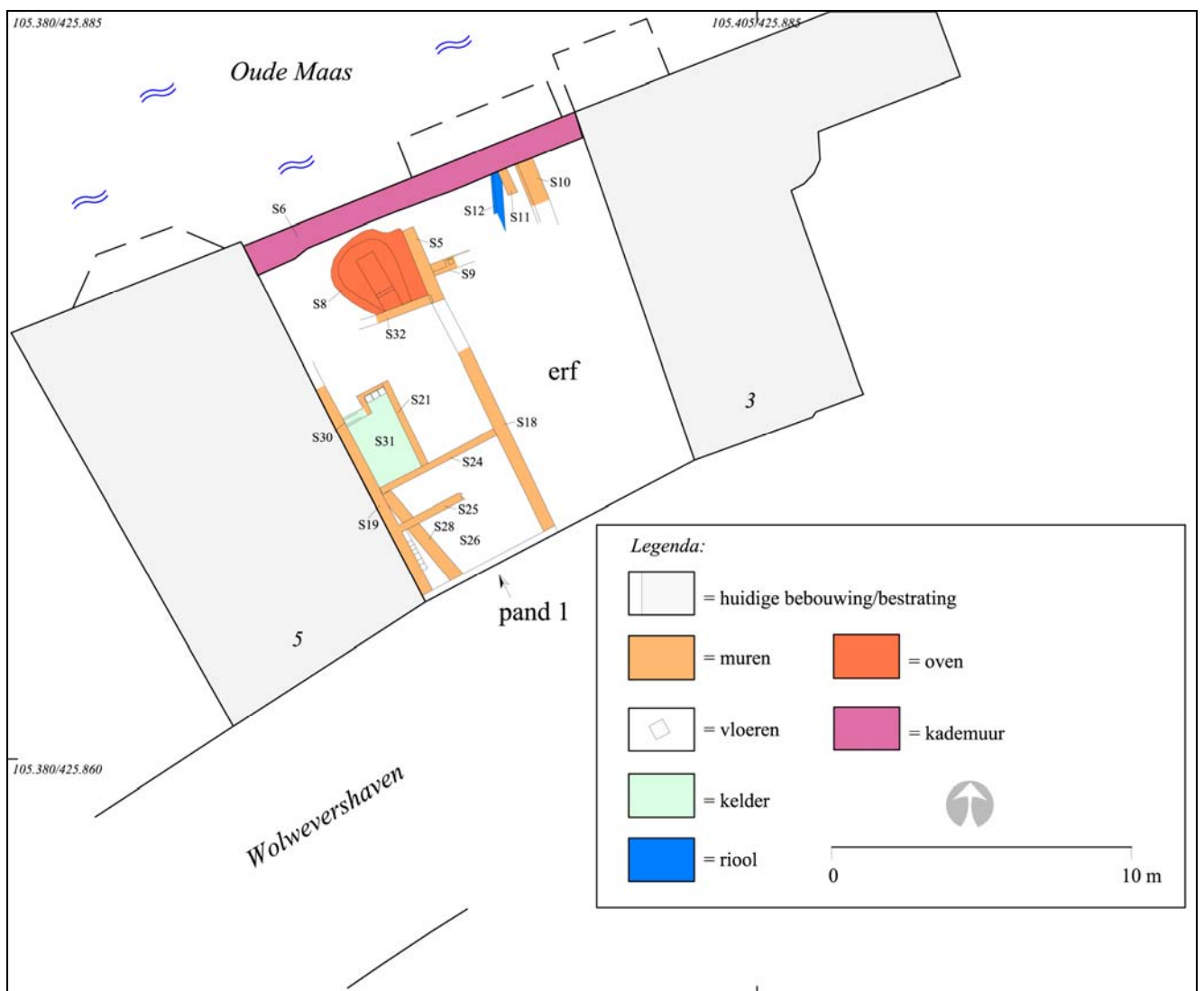
4.2.2 Archeologie

Er zijn bewoningssporen uit de 17^e – 20^e eeuw aangetroffen. Het gaat om resten van bebouwing die op het terrein aanwezig is geweest. Afval- en beerputten zijn niet aangetroffen. Vermoedelijk werd het afval direct in de rivier gegooid. Gedurende het onderzoek zijn slechts enkele vondsten gedaan, waarvan het merendeel afkomstig is uit het ophogingspakket. De vondsten betreffen resten bouw materiaal, keramiek, gepijpaarde pijpjes en dierenbotten.

De bewoningssporen kunnen worden toegeschreven aan drie fases, namelijk de 17^e - 18^e eeuw, de 19^e eeuw en de 20^e eeuw.

Fase 1, de 17^e – 18^e eeuw

De bewoningssporen uit de oudste fase van bewoning van de locatie bestaan uit: een brede kademuur, ondefinieerbare muren, een oven, de funderingen van een huis met achtererf en een zij-erf (afb. 11).

Afb. 11. Een overzicht van de aangetroffen sporen uit de tweede helft van de 17^e eeuw en de 18^e eeuw. Sommige muren zijn niet geheel gezien, deze delen zijn niet ingekleurd.

De kademuur (S6)

De kademuur zal vermoedelijk al in de 17e eeuw zijn gebouwd. De muur heeft een dikte van circa 100 cm en is gemaakt van gele en roze bakstenen met een formaat van 21x8,5x5 cm. Aan de binnenzijde was de muur afgewerkt met kalkmortelpleister.

Ondefinieerbare muren (S28, S10 en S11)

Muur S28 is mogelijk één van de oudere muren op het terrein. Deze bestaat uit rood/roze bakstenen met een formaat van 24x12x5 cm en is gelegen onder de muren van pand 1 (afb. 11 en 12). Gezien het formaat kan het gaan om hergebruikte stenen. Ten opzichte van de bestaande bebouwing heeft de muur een afwijkende oriëntatie. Mogelijk gaat het om een (perceels)muur die behoorde bij het naastgelegen koetshuis van de familie Trip of eventueel pand van een wolverter. Ook de muren S10 en S11 behoren mogelijk tot de oudste fase van bewoning. Van deze muren is ook niet duidelijk wat de functie was.

Pand 1: het huis met (vermoedelijk) achtererf¹²

Aan de westzijde van het perceel waren de funderingen van een pand aanwezig. Dit is het huisje dat hier tegen het einde van de 17^e of het begin van de 18^e eeuw is gebouwd. Het huis had een breedte van 5 m, de lengte is niet duidelijk. Het is mogelijk dat muur S32 op een bepaald moment de achtergevel is geweest. Deze is deels in zijgevel S5/S18 gezet. Muur S5 was waarschijnlijk een perceelsscheidingsmuur, als voortzetting van de zijgevel van het huis. Gedurende de oudste fase was er ten minste een onderverdeling in een voorkamer of hal, met daarachter nog een smal vertrek en daarachter een kleine kelder. De voorkamer of hal was 2,1 m diep en had een vloer (S26) van rode en zwarte keramische tegels.¹³ Tegen de wand waren witte, ongedecoreerde faience tegels aanwezig (afb. 12).

Afb. 12. De oudste muur (S28) onder het huis en daarboven de resten van de voorkamer met de tegelvloer (S26) en faience tegelwand. Op een hoger niveau de jongere wand- en vloertegels van zwarte natuursteen (S27). Gezien tegen de binnenzijde van de zijgevel (S19), waarop deels het buurpand Wolwevershaven nr. 5 is gebouwd.

¹² Sporen S5, S8, S9, S12, S18, S19, S21, S25, S26, S28, S30, S31, S32.

¹³ Top vloer op 1,88 m + NAP (0,45 cm – mv). Formaat tegels 23x23(?)x3 cm.

Achter deze entree was een kleinere ruimte van 1,2 x 5 m aanwezig (afb. 11). Tegen de westelijke wand was nog een plint van de oorspronkelijke tegels aanwezig. Deze bestond uit faïence tegels met verschillende decoraties zoals landschappen met gebouwen, bloemen en een vogel (afb. 13).¹⁴

Afb. 13. Het restant van de "Delftsblauwe" tegelwand (S29) in de smallere ruimte van het voorhuis. Gezien tegen de binnenzijde van de zijgevel S19, waarop deels het buurpand Wolwevershaven nr. 5 gebouwd is.

In de ruimte daarachter was een klein keldertje aanwezig (afb. 11, 14).¹⁵ Aangezien de vloer hiervan niet veel dieper lag dan de vloer in het voorhuis/hal, zal de kamer die boven het keldertje lag, boven het straatniveau hebben gelegen. Het keldertje had een vloeroppervlak van 1,6 x 3 m en op de vloer lagen ongeglazuurde keramische tegels.¹⁶

Afb. 14. Het keldertje, gezien tegen de binnenzijde van zijgevel S19, waarop deels het buurpand Wolwevershaven nr. 5 is gebouwd. Rechts is de onderste trede van de trap te zien (S31).

¹⁴ Spoornummer S29, vondstnummer 6.

¹⁵ Spoornummers: oostmuur S21, tegelvloer S31, trap S30.

¹⁶ Top vloer op 1,1 m + NAP. Formaat tegels 23x23x3 cm. De tegels lagen koud op een zandbed van 10 cm. Aan de onderkant van de tegels waren resten van mortel aanwezig. Vermoedelijk is er sprake van hergebruikte tegels.

In de noordwesthoek bevond zich een trap, waarvan in ieder geval de onderste trede bestond uit een natuurstenen blok. Zowel dit natuursteen als de tegels betreffen vermoedelijk hergebruikt materiaal. Achter het huis was een grote oven aanwezig (afb. 11, 15). Deze was D-vormig, maar kan oorspronkelijk hoefijzervormig zijn geweest. Het stookvlak had een oppervlak van 2 x 2,5 m.¹⁷ De oostzijde bestond uit rommelige bakstenen en lijkt een opvulling tussen de muur (S5) en de stookvloer van de oven (afb. 13). In het midden was een stookgang van 2 x 0,65 m aanwezig. Deze was 40 cm diep en had een bakstenen vloer. De stookgang liep oorspronkelijk waarschijnlijk door en was via een verlaagde werkvloer bereikbaar. Deze is later dichtgezet door de (mogelijke achter-)muur van het huis (afb. 11 en 15, S32). Vermoedelijk is de oven ouder dan het huis. De schuine oriëntatie komt meer overeen met de oudere muur (S28), die mogelijk tot een ouder (ambachts)pand behoort.

Afb. 15. De stookvloer en -gang van de oven op het achterterrein, gezien vanaf de rivierzijde in de richting van de Wolwevershaven. In het midden van het stookgat is nog één ijzeren staaf te zien die deel uitmaakte van het rooster over het stookgat.

Waarvoor de oven is gebruikt is niet duidelijk. Vergelijkbare ovens zijn in Dordrecht gevonden op de locatie Elfhuizen.¹⁸ Voor deze locatie konden de archeologische resten met behulp van archiefonderzoek geassocieerd worden met (enkele) wolververs die hier woonden en werkten. Ook in andere plaatsen worden dergelijk oventypes toegeschreven aan het verven van wol (ververs-oven).¹⁹ Historische (archieff)vermeldingen van wolverwerkers /-ververs op dit deel van het Nieuwe Werk zijn vooralsnog echter niet bekend. De vulling van het stookgat bestond uit losse rode, sterk geoxideerde klei met houtskoolresten. Daarop was een opvulling van klei met puin aanwezig.

¹⁷ Top stookvlak op circa 1 m NAP (1,3 m – mv). Rode, gele en oranje baksteen, formaat 18x10x4,5 cm.

¹⁸ Hos 2008, 13 en 26, spoornummers oven(s) S338 en S343.

¹⁹ Venne, van de 2008, 59-65, 238 en 239.

Op de overgang tussen deze lagen zijn enkele vondsten aangetroffen, namelijk dierenbotten en een deel van een kleipijp (afb. 16).²⁰

De botten bestaan uit een ribfragment van een middelgroot zoogdier, een bovenbeen van een varken en twee wervelfragmenten van waarschijnlijk een kalf. Het varkensbot is net boven het onderste gewrichtsvlak afgezaagd.²¹

De kleipijp is een overgangstype tussen de oudste ketelvorm (dubbelconisch) naar een trechterkop. Deze overgang is rond het midden van de 17^e eeuw te dateren en markeert mogelijk de sluitdatum van het gebruik van de oven. Het gaat hier om een 'groffe' pijp, wat betekent dat het een goedkopere pijpsoort betreft. Een makersmerk is niet aanwezig, maar op de zijkant van de ketel is, als een soort surrogaatmerk, een reliëf-roos aanwezig.²²

Afb. 16. Een (deel van een) kleipijp uit het stookgat van de oven.

Op het terrein ten oosten van het huis waren alleen aan de rivierzijde muren en een deel van een klein riooltje aanwezig. In één van de muren bevond zich een drempel (S9). Het is niet duidelijk waartoe de drempel toegang gaf. Aan de straatzijde was het terrein onbebouwd en in deze periode mogelijk als erf in gebruik.

---

²⁰ Vondstnummer 2.

²¹ Determinatie D.B.S. Paalman (Ruimtelijke Realisatie/Archeologie, gemeente Dordrecht).

²² Duco 1987, 26, 27, 37, 38.

Fase 2, de 19^e eeuw

Ook in deze fase is het huis nog aanwezig. Aan de achterzijde wordt in deze periode een riool voor het naastgelegen pand aangelegd (S7). De aanwezigheid van het riool geeft mogelijk aan dat er inderdaad sprake is van een onbebouwd erf achter het huis. Het keldertje in het huis wordt (deels) dicht geworpen en onderverdeeld in twee ruimtes. In de kleinste ruimte is een vloer van natuurstenen (breuk)tegels aanwezig.²³ In de voorkamer/hal is ook een tweede vloer en wand aangebracht. Zowel de wand als de vloer bestaat uit rechthoekige, zwarte natuurstenen tegels.²⁴

Afb. 17. Een overzicht van de aangetroffen sporen uit de 19^e eeuw. Sommige muren zijn niet geheel gezien, deze delen zijn niet ingekleurd.

Op het naastgelegen erf is nu een schuine muur aanwezig.²⁵ Dit is waarschijnlijk de schuine perceelsafschieding die rond 1832 is gebouwd (zie ook afb. 7 en 8). Aan de rivierzijde is hierachter, later in de 19^e eeuw, het atelier van Carlebur aanwezig. Aan de straatzijde bevond zich een depositie van bouwmaterialen, keramiek, dierenbotten, pijpjarde en glas.²⁶

²³ Spoornummer S23. Top vloer op 1,93 m NAP (0,4 m – mv).

²⁴ Spoornummer S27, top op 2,13 m NAP (0,2 – mv).

²⁵ Spoornummer S17, baksteen, opgaande muurdeel is rood, formaat 23x10x4,5 cm. De vertande fundering bestaat uit gele baksteen, formaat 16x8,5x4 cm.

²⁶ Spoornummer S15, vondstnummer 3, top op circa 1,9 m NAP.

Bouwmaterialen

Onder de sloopresten was veel lichtgroen vensterglas en daktegelpuin aanwezig. Het vensterglas bevatte een relatief grote hoeveelheid fragmenten met een litteken van de productiewijze. Het gaat hier om zogenaamd 'geslingerd' vensterglas. Voordat getrokken vensterglas kon worden gemaakt, werd glas voor ramen gemaakt door een bol glaspasta op een stang rond te slingeren. Uit het zo verkregen stuk plat glas werden kleine vierkante of rechthoekige ruitjes gesneden. Eén van de ruitjes had een formaat van circa 9 x 11 cm. Het centrale deel van de glasplaat bleef dikker en er ontstond een litteken nadat de glasplaat van de stang getikt werd (afb. 18). Door de speciale kleur en lichtbreking werden deze delen vaak verwerkt tot speciale ruitjes die als decoratieve elementen in het glas-in-lood raam verwerkt werden.²⁷

Afb. 18. Enkele voorbeelden van het aangetroffen vensterglas. Boven: verdikte ruitjes met littekens. Onder: 'gewone' vensterruitfragmenten met links een (archeologisch) compleet exemplaar.

Keramik

Onder de keramik bevinden zich de bakselgroepen roodbakend aardewerk (waaronder Nederrijnse Waar), steengoed 2 (met kobaltoxide glazuur) en faience. Het gaat om fragmenten van een grape (kookpot), kom, vergiet, borden en een ploischotel. De keramik is te dateren in de 18^e eeuw.

Dierenbotten

Onder de dierenbotten bevindt zich de onderkaak (met kiezen) van een rund en een ribfragment van een middelgroot zoogdier. Op de kaak is een snijspoor aanwezig, het stukje rib vertoont 'vraatsporen' die, gezien het patroon, heel goed veroorzaakt kunnen zijn door de (knobbel)kiezen van een mens. In dat geval is het dus beleefder om over 'kauwsporen' te spreken en hebben we te maken met afval van een maaltijd.

²⁷ Deze speciale ruitjes worden in Duitsland 'Butzensglas' en in Engeland 'Bulls eye glass' genoemd.

Pijpaarde

Dit betreft allemaal resten van pijpjes met het keteltype 'trechterkop'. Deze zijn het meest algemeen tussen circa 1690 en 1740.²⁸ Op de zijkanten zijn reliëfdecoraties aanwezig, waaronder een roos, een gekroonde IC en een gekroond schip (afb. 19). Ook hier betreft het de goedkope 'groffe' pijpen uit Gorinchem. Dit productiecentrum had zich gespecialiseerd in de productie van dergelijke goedkope pijpen. De afgebeelde pijpen zijn te dateren tussen circa 1720-1750. De gekroonde IC is afgeleid van een veel bekender merk, de gekroonde IG. Het zou heel goed kunnen dat dit exemplaar is geproduceerd door de Gorinchemse pijpenmaker Jan Ophuyzen senior, die in de Dalemstraat in Gorinchem woonde.²⁹

Afb. 19. Twee ketels van kleipijpen met zijmerken. Links een gekroonde driemaster (schip) en rechts het merk 'gekroonde IC'. Beide zijn goedkopere pijpen uit Gorinchem en dateren uit de periode 1720-1750.

Glas

Onder het glas is een ongekleurd stangfragment van een kelkglas en delen van (vermoedelijk 17^e –eeuwse) groene wijnflessen, de zogenaamde kattedekop.

Het materiaal uit de afvaldepositie dateert voornamelijk uit de 18^e eeuw en in mindere mate (vermoedelijk) uit de 17^e eeuw. Het gaat om fragmenten van wijnflessen en geslingerde glasruitjes. Mogelijk zijn de ruitjes afkomstig van het afbraakpuin van het grote 17^e –eeuwse huis en de bijgebouwen (van Mathijs Pompe), dat hiernaast stond en in 1832 is gesloopt.

²⁸ Duco 1987.

²⁹ Determinatie kleipijpen dhr. J. van Oostveen, <http://www.xs4all.nl/~kleipijp/kleipijp/>

De driemaster kennen we met name van de Gorinchemse pijpenmaker Roelof de Hoog. In dat geval zou er op de andere zijde het merk 'gekroonde RDH' moeten staan. Dat ontbreekt echter op de gevonden pijp.

Fase 3, de 20^e eeuw

Rond het begin van de 20^e eeuw wordt het huisje en het naastgelegen atelier (pand 1 en 2) afgebroken. Het perceel wordt overgenomen door de eigenaar van het naastgelegen Wolwevershaven 5, dhr. Roodenburg. Hij laat aan de rivierzijde een bijgebouw (pand 3) aanbouwen (afb. 20).

Afb. 20. Een overzicht van de aangetroffen sporen uit de 20^e eeuw. Sommige muren zijn niet geheel gezien, deze delen zijn niet ingekleurd.

De aangetroffen muren uit het begin van de 20e eeuw zijn de funderingsresten van het bijgebouw behorende bij Wolwevershaven 5.³⁰ Hier bovenop zijn de muurresten van het pand uit 1954 aanwezig, evenals enkele betonfunderingen.³¹ Aan de zijde van de Wolwevershaven was een tuin-afscheidingsmuur aanwezig.

³⁰ Spoornummers S13, geel/roze/rood, formaat 18x9x4,5 cm en S4.

³¹ Spoornummers muur S1, betonfunderingen S2 en S3.

5. Samenvatting en conclusies

Tussen 11 en 14 april 2011 werd een archeologische begeleiding uitgevoerd in het plangebied Wolwevershaven 4 te Dordrecht. De archeologische begeleiding was erop gericht om de eventueel aanwezige bewoningssporen, die door de werkzaamheden zouden worden vergraven, te documenteren. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd:

1. Hoe is de bodemopbouw in het onderzoeksgebied?

De bovenste laag van de bodem bestaat uit een door mensen opgebracht pakket grond dat gedateerd kan worden in de 17^e tot de 20^e eeuw. Dit pakket heeft een dikte van ongeveer 250 cm. Daaronder zijn natuurlijke restgeulafzettingen en opslibbingen van de Oude Maas aanwezig.

2. Zijn er (behoudenswaardige) bewoningssporen in het onderzoeksgebied aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de aard en datering?

Tijdens het onderzoek zijn bewoningssporen aangetroffen uit de 17^e tot 20^e eeuw. Tot de oudste bebouwing behoren de bakstenen kademuur, muurresten en een oven. De oven heeft mogelijk behoord tot de bebouwing die hier, wellicht tot de tweede helft van de 17^e eeuw, heeft gestaan. De aard van deze bebouwing en wie de oudste bewoners waren is niet duidelijk. Gezien de aanwezigheid van een oven, zou op deze plek in eerste instantie een wolverver gehuisvest kunnen zijn geweest. Van de aanwezigheid van deze ambachtsslieden op dit deel van de Wolwevershaven zijn echter geen (directe) historische vermeldingen bekend.

Vanaf circa het midden van de 17^e eeuw is dit deel van de Wolwevershaven in bezit van de rijke elite van de stad. Het perceel van het plangebied is vermoedelijk eigendom van de ijzer- en wapenhandelaar Jacob Trip. Na zijn overlijden erfte een familielid dit perceel en wordt tussen 1671 en 1761 op een deel van het terrein een huis gebouwd. Het huis kan deel hebben uitgemaakt van het historisch vermelde koetshuis van de erven van Trip, op het naastgelegen terrein.

Het grootste stuk van het oostelijke deel van het perceel blijft onbebouwd.

Gedurende de 18^e en een deel van de 19^e eeuw is het huis in bezit van de schoenmaker Gerrit Karsdorp en zijn erfgenamen. In de tweede helft van de 19^e eeuw wordt het huis bewoond door de schilder en fotograaf François Carlebur en zijn vrouw Maria Vliegenthart. Ten oosten van het huis bevond zich gedurende deze periode aan de rivierzijde een pand dat door Carlebur in gebruik was als atelier.

In het begin van de 20^e eeuw wordt het huis afgebroken en wijzigt de bebouwing sterk. Het perceel wordt opgekocht door de bewoner van het naastgelegen Wolwevershaven 5, dhr. Roodenburg. Hij laat aan de rivierzijde een bijgebouw bouwen, dat hij onder andere gebruikte als muziekkamer. De grond aan de zijde van de Wolwevershaven was in gebruik als tuin. Deze bebouwingsindeling blijft gehandhaafd als in 1954 een nieuw huis op het perceel wordt gebouwd. Dit wordt gebouwd op de funderingen van het gesloopte bijgebouw van Roodenburg.

Vondsten die kunnen worden toegeschreven aan de verschillende bewoners van de locatie zijn nauwelijks gedaan. Dit is waarschijnlijk te wijten aan de Oude Maas, die direct achter het huis liep. Alle afval werd vermoedelijk direct in de rivier gegooid. Afval- en beerputten, maar ook waterputten of -kelders, zijn niet aangetroffen.

Voor vragen over de conclusies in dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, afdeling Ruimtelijke Realisatie van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

Literatuur

Baarsel, M. van, 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht*. Hilversum.

Balm-Kok, A.M., 2009: *De bewoningsgeschiedenis van Wolwevershaven 4, Dordrecht*. Ongepubliceerd document.

Duco, D.H., 1987: *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor het dateren en determineren*. Stichting pijpenkabinet, Leiden.

Frijhof, W., H. Nusteling, Spies, M., 1998: *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*. Stadsarchief Dordrecht.

Hoevenberg, J., 2009: Archeologisch advies voor het plangebied Wolwevershaven 4. Archeologisch Advies nummer 09A4. Bureau Monumentenzorg en Archeologie, gemeente Dordrecht.

Hos, T.H.L., 2008: Wouw! Ververijen! Onderzoekgebied Elfhuizen. Een bureauonderzoek en een definitieve opgraving in de binnenstad van Dordrecht. In: *Dordrecht Ondergronds 3*. Gemeente Dordrecht, Bureau Monumentenzorg & Archeologie.

Pluis, J. 1997: *De Nederlandse Tegel, decors en benamingen, 1570 - 1930*. Primavera Pers, Leiden.

Venne, van de A., 2008: *Poken en stoken, brouwen en koken. Archeologie en geschiedenis van 100 ambachtelijke ovens*. AWN-reeks no. 4.

Afkortingen

ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem van de RCE
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
mv	maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil
PvA	Programma van Aanpak
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed